

DÜNYADAKİ ÖZELLEŞTİRME ÖRNEKLERİ

Telekomünikasyonda özelleştirme üzerine
kapsamlı bir çalışma

Rukiye Özcivelek

Elektronik Mühendisi

Özelleştirme tartışma ve girişimlerinin yoğunlaştığı bu günlerde, konuyla ilgili herkesi bir kez daha düşünme ve tartışmaya çekebilmesi ve diğer ülke deneyimlerinden alınacak derslerle ülkemizin kendi koşullarına göre değerlendirilmesi açısından Funda Başaran ve Önder Özdemir'in hazırladığı "Telekomünikasyonda Özelleştirme, İddialar, Örnekler, Gerçekler" başlığı taşıyan kitap oldukça önemli bir çalışma.

Telekomünikasyonda özelleştirme konusu, Funda Başaran ve Önder Özdemir'in hazırladığı "Telekomünikasyonda Özelleştirme, İddialar, Örnekler, Gerçekler" başlığı taşıyan kitapta 100'ün üzerinde kaynak ve belgeden yapılan bir araştırmayla derinlemesine inceleniyor. Özelleştirme tartışma ve girişimlerinin yoğunlaştığı bu günlerde, konuyla ilgili herkesi bir kez daha düşünme ve tartışmaya çekebilmesi ve diğer ülke deneyimlerinden alınacak derslerle ülkemizin kendi koşullarına göre değerlendirilmesi açısından oldukça önemli bir çalışma. Kitabın yazarları, *aslında çok şanslıyız* diyerek baş-

lıyorlar sözlerine. 1980'lerden bu yana bir çok ülkede özelleştirmeler gerçekleştirildi ve sonuçları birer birer alınmaya başlandı. Başlangıçta ileri sürülen *özelleştirmenin kaçınılmazlığı ve her türlü sıkıntıdan kurtulmanın çıkar yolu olduğu* savlarına verilecek cevaplar bir çok ülkenin yaşadığı somut örneklerle dayanıyor. Türkiye'de özelleştirmelerin gecikmesiyle, uluslararası özelleştirme deneyimlerinden alacağımız dersler ve önümüzde örnekler olması açısından şanslı olduğumuzun altı çiziliyor.

Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, "kamuyu oluşturma" amacıyla ortaya konulan iddialar ele alınıyor. Bu bölümde "sermayenin tabana yayılması" ve "hizmetin kalitesinin yükseltilmesi" hedefleri "küreselleşme ve yeni dünya düzeni" kavramlarının üzerine oturtularak her türlü iletişim aracıyla özelleştirme yanlısı cephelerin oluşturulduğu belirtiliyor. Yine aynı bölümde telekomünikasyon alanındaki özelleştirmelerin ardındaki diğer amaçlar şöyle çözümleniyor: Telekomünikasyonun kapitalizmin sinir sistemini oluşturduğu belirtilerek, küreselleşen sermaye piyasaları ile telekomünikasyon sistemleri arasında iki önemli bağlantı olduğu söyleniyor. Bunlardan ilki, telekomünikasyonun küresel sermaye piyasalarının işlenmesinin ön koşulu olması, ikincisi ise büyük yatırımlar gerektiren telekomünikasyon sistemlerinin, mali sermayenin uluslararası düzeyde örgütlenmiş kuruluşlarından borç ya da kredi alınarak gerçekleştirilmesi. Özetle "*emperyalizmin coğrafi sınırlarını*" günümüzde telekomünikasyon ağlarının belirlediği sonucuna ulaşıyor.

Telekomünikasyon özelleştirmesinin ardındaki bir diğer etkende küreselleşen ve ulusal sınırları aşan teknelci sermayenin ve uluslararası şirketlerin ihtiyaçları olarak saptanıyor. Kitapta, "*Merkezinde özelleştirmenin yer aldığı yeniden yapılandırılmaları, gelişmiş ülkelerin telekomünikasyon cihazı ve hizmeti üreten firmaları ile telekomünikasyonu yoğun olarak kullananlar yönlendirmektedir. Yeniden yapılanmaya öncelikle ihtiyaç duyan uluslararası şirketler, büyüyen güçlerini, telekomünikasyon sektöründe de kullanmaktadırlar. Ulusal düzeyde ise, siyasi iktidarın değişik düzeyleri ile mali bağlantıları olan aktörler belirleyicidir. Kamu görevlileri de, küresel sermaye altyapısının iki kritik bileşenini, ulusal düzenlemenin uluslararası sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yapılmasını ve uluslararası anlaşmaların yürürlüğe girmesini sağlamak rolünü üstlenmişlerdir*" deniyor.

GATS ile ticari faaliyetlere dahil edilen telekomünikasyon sektörünün milyonlarca dolarlık pazar potansiyeli ile hizmet sektörünün en önemli bileşeni olması da telekomünikasyon özelleştirmelerinin bir diğer etkeni olarak saptanıyor. Telekomünikasyon hizmet gelirlerinin yılda % 4,5 büyüdüğü ve 2000

yılında telekomünikasyon-bilgi sektörü pazar hacminin yaklaşık olarak 2,4 trilyon ABD dolarına erişeceği belirtiliyor. Bu aşamada devletin rolünün de, telekomünikasyon altyapısını uluslararası sermayenin gereksinimlerini öngören yeni uluslararası kurallar doğrultusunda yeniden düzenlemek olarak belirlendiği vurgulanıyor.

Kitabın 2. Bölümünde uluslararası özelleştirme deneyimleri incelenip tartışılıyor. Gelişmiş ülkelerden İngiltere, Kanada, ve Japonya, az gelişmiş ülkelerden ise, Arjantin, Meksika, (TT özelleştirmesine talip kuruluşlarca referans olarak sunulduğu için daha da ilgi çekici) Jamaika telekomünikasyon özelleştirmeleri incelenerek, "*fiyatların ucuzlaması*", "*rekabetin olması*" ve "*hizmetin yaygınlaşması*" savlarının doğruluğu sınıyor ve çalışanlar ve tüketiciler açısından sonuçları değerlendiriliyor.

Bu örneklerden, British Telecom (BT) özelleştirilmesinde, 1950'lerde dev şirketlerce başlatılan özelleştirme lobisinin önemli etkileri olduğu belirtiliyor. 1980'lerin başında Başbakan Margeret Thatcher, özelleştirme ile hisse senetlerinin yaygın bir şekilde satılacağını, bunda "*halk kapitalizmini*" yaratacağını iddia ederek, 1981'de posta hizmetlerinin BT'den ayrılmasıyla başlayan sürecin, mülkiyetin özel sermayeye aşamalı olarak devredilmesi ile 1997 ye dek sürdüğü, en son % 0.5 (binde beş) oranındaki altın hissenin satılmasıyla İngiltere'nin BT üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiği belirtiliyor. Bu çalışmada, BT hisse senedi sahipliği ve yıllara göre değişen toplam içerisindeki oranları incelenerek mülkiyetin başlarda iddia edildiği gibi tabana yayılmadığının altı çiziliyor. Ayrıca BT'nin özelleştirmesinden sonra tarifelerdeki değişimin tamamen şirketlerin yararına ve ev abonelerinin zararına sonuçlandığı, 1990'da yerel konuşma ücretleri % 5,9, jetonlu konuşma ücretleri % 41 oranında artırılırken, ticaret ve iş konuşmalarında % 15 indirim yapıldığı ve istihdamın 1990-1997 arasında 100 binden fazla azaldığı yapılan araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Kanada ve Japonya'daki özelleştirme süreçleri de incelendiğinde değişik şirketlerin varlığı sayılmakla birlikte, bir kaç büyük firmanın tekelleşmesinin olduğu saptanıyor. Her iki ülkedeki tüm firmalarda % 25'lere varan istihdam azalması, 1990 verilerine göre Japon NTT hisselerinin % 66,8'ine şirketlerin % 23'üne de bireylerin sahip olduğu belirtilmektedir. NTT'deki özelleştirme sonrası tarife değişikliği incelendiğinde şehirler ve milletler arası konuşma ücretlerinin ucuzlarken şehir içi telefon görüşmelerinin arttığı, bulunan tesbitler arasında yer almakta.

Az gelişmiş ülkelerdeki özelleştirme süreci saptama ve bulguları ülkemiz açısından da öğretici olması nedeniyle oldukça çarpıcı sonuçlar içermekte. Yazar

lara göre az gelişmiş ülkelerde, her ülkede görülen ortak sonuçların yanında, “borç batağında kıvranan” az gelişmiş ülkelerin “özgün” koşullarından kaynaklanan bazı farkları da var. Bu farklardan ilki, uluslararası mali kuruluşların rolü. Bu ülkelerde özelleştirme, IMF ve Dünya Bankası gibi alacaklı uluslararası mali kuruluşlarca gündeme getirildiği için, bu kuruluşlar yarattıkları mekanizmalarla sürecin tümünü kontrol etmiş oluyorlar. Diğer fark ise çok uluslu bankaların süreçteki rolü. Bunun en çarpıcı örneği olarak da Arjantin’de alacaklı bankanın alacağına karşılık olarak şirketi alması gösterilmektedir.

Kitapta Arjantin, Meksika ve Jamaika’daki telekomünikasyon özelleştirme süreç ve sonuçları ayrıntılarıyla incelenmiştir. Arjantin’deki örnekte 1990 yılı içerisinde ard arda telekomünikasyon ücretlerine % 112, % 300, % 400 ve % 42 oranında zamlar yapılarak ENTEL’in dünyanın en karlı şirketi haline geldiği ve ENTEL özelleştirildiği dönemde gelişmekte olan ülkeler içinde en ucuza satılan şirket olduğu belirtilmektedir. (Hat başı fiyatı 800 ABD Doları)

Meksika örneğinde, 1982-1987 yılları arasında TELMEX’in yatırımlarını devlet politikası nedeniyle sadece dış borçlarla yapabildiğini ve 1970’lerde %12 olan şebeke büyüme oranının 1980’lerde % 6’ya düştüğü belirtilmektedir. Özelleştirmeye hazırlık olarak şehiriçi telefon hizmeti ücretinin % 186, tesis ücretinin de 5 kat arttığı belirtilerek, bu artışın 1990 başında şehiriçi aramalar için % 620 olduğu buna karşılık uluslararası konuşmalarda önemli tarife indirimleri olduğu kaynaklarda yer almakta. Özelleştirmeden sonra TELMEX’in yatırımlarını büyük şirketlerin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği ve yatırımlarını da özelleştirme sonrası devlet tarafından aktarılan kaynakla yaptığı, daha fazla yatırım yapılmasını teşvik için telekomünikasyona vergiler konarak bunun TELMEX’e aktarıldığı bulunan sonuçlar arasında. Bunlara rağmen 1993 yılı verilerine göre Meksika’nın güneydoğusunda Chiapas bölgesinde 100 kişiye sadece 2.2 telefon düşerken bu oranın Distrito Federal’de 24.6 olduğu belirtiliyor.

Telekomünikasyon altyapıları baştan beri özel sektörün denetiminde olan ABD ve Filipinler’deki süreç ve sorunlar yine bu bölümde ele alınmakta. Özelleştirme süreci geçirmiş tüm ülkelerdeki ortak sonuçlar, istihdamda azalmalar ve birlikte gelen işsizlik sorunu, yerel konuşma ücretlerinin artmasıyla ve daha pahalı hizmet alma ve ortaya çıkan özel tekel olarak özetlenmektedir.

Kitabın 3. bölümünde, işlevleri özelleştirmeler sonrasında uyulması gereken kuralları izlemek ve özelleştirilen hizmetlerin kamu yararını gözeterek sürdürülmesini sağlamak olarak tanımlanan “Düzenle-

yici Kuruluşlar” yine dünyadan örneklerle incelenmekte. Yapılan incelemeler sonucunda yazarlarca “hem politikacıların hem de özel şirketlerin isteklerinin çakıştığı noktada yapılacak düzenleyici kuruluşun, rüşvete açık ve özel şirketlerin denetiminde olacağı; haberleşme hizmetinin politikacı ve özel şirketler yararına kamu zararına olacağı” saptaması yapılmakta. Aynı bölümde Türkiye’deki düzenleyici kuruluşlarda inceleniyor.

Kitabın 4. bölümünde Türkiye’deki telekomünikasyon sektörü PTT’nin tarihiyle birlikte ele alınıyor. 1980’lerde IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların “yapısal uyum programı” içerisinde yer alan önerileriyle başlayan özelleştirme sürecinin günümüze kadarki gelişimi inceleniyor. Telekomünikasyon cihaz üretiminde, araştırma geliştirme altyapısına dayalı teknoloji üretme yetenekleriyle Türkiye ekonomisinde önemli yerleri olan Teletaş ve Netaş’ın hisselerinin satılmasıyla gerçekleşen değişim sürecinin etkileri inceleniyor.

1980’lerden günümüze kadar PTT’nin kar/zarar durumu ve yaptığı yatırım oranları ile yatırımlardaki finansman kaynakları yine bu bölümde ele alınarak PTT’nin hiçbir zaman zarar etmediği vurgulanıyor. Özelleştirme gerekçeleri arasında yer alan istihdam fazlalığı göstergesinde Türk Telekom’un çalışan başına düşen hat sayısı oranında çalışan başına düşen 189.53 hat oranıyla (1995) dünya ve OECD ortalamalarının üzerinde olduğu, bu savın Türkiye için geçerli olmadığına altı çiziliyor. PTT’de telefon ve kablolu TV şebeke yapımının, kablolu TV hizmetinin, Turpak şebekesinin, uydu yer istasyonlarının, Türksat uydularının, İnternet hizmetleri ve cep telefon hizmetlerinin özelleştirilmesinin yıllardır uygulanan özelleştirme çalışmalarının bir parçası olduğu belirtiliyor. Tarifelerdeki değişikliklerin diğer ülkelerde özelleştirme öncesi yapılan yüksek zamlarla paralellik gösterdiği belirtiliyor.

Kitabın son bölümünde dünyanın çeşitli ülkelerinde özelleşmeye karşı yapılan muhalefetin örnekleri anlatılıyor ve bu noktaların İnternet haberleşme adresleri veriliyor.

Dünyadaki çeşitli ülkelerde yaşanan telekomünikasyon özelleştirme süreçleriyle Türkiye’de yaşanan gelişmeler en güncel verilerle bu kitapta birarada değerlendiriliyor. Kitabı okuyunca Türkiye’de yaşanan sürecin diğer ülkelerle hem paralellik gösterdiği hem de Türk Telekom’un bulunduğu nokta açısından diğer ülkelerin özelleştirme öncesi konumundan her açıdan çok daha iyi olduğu anlaşılıyor. Özelleştirme sürecinde yer alan ve gerçekten bu ülkede yaşadığını hisseden herkesin okuyup bir kez daha kalıpların ötesinde düşünmesini sağlayacağını umuyorum.